

NAGY HAJNALKA

Az osztrák irodalom „jelene”

Michael Ritter gondozásában jelent meg a *praesent* című irodalmi évkönyv, mely az osztrák irodalom 2000/2001-es eseményeit mutatja be. Az irodalmi évkönyv egyszerre több célt is szolgál: az első rész kalendárium formájában leltározza az év(század)forduló legfontosabb adatait, ki mikor milyen díjat kapott, kit milyen jogi sérelem ért, ki milyen rendezvényen olvasott, beszélt, nyert. Az évkönyv gerincét alkotó második rész esszéket, portrékat tartalmaz azokról az osztrák szerzőkről és írónőkről, akik az osztrák irodalom mindenkor jelenében meghatározó szerephez jutottak: akár misztikus alakként, mint H. C. Artmann, akár az osztrák közélet alapos fölforgatójaként, mint Elfriede Jelinek. A kötet valójában két világhírű nyelvmágustól vesz búcsút: Artmanntól és Jandltól, miközben egy újabb nyelvteljeséget üdvözlöl Kathrin Röggla személyében. A harmadik rész segítségével pedig pontos képet kaphatunk arról, ki is számít a kérdéses időben osztrák szerzőnek, kinek hol melyik könyve jelent meg, ki hányadik születésnapját vagy halálozási évfordulóját ünnepli. Színes paletta ez a kötet, nem csupán informatív, de a benne közölt szövegek esszéizmusa, könnyedsége éppen a lehető legnehezebb szerzőket próbálja közelebb hozni az érdeklődő olvasóhoz. Nem utolsó sorban fontos a képek üzenete. A arcmásról olvasás lehetősége magában hordozza a szerző személyiségének föltámasztását. Fotók, szövegek, életművek: az évkönyv mégsem áll le a klasszikus irodalmi közvetítésnél. Kilép az irodalom hagyományosnak tekintett rendszeréből, hiszen megkerülhetetlen az Internet irodalmi célú felhasználása, s hogy ne csupán a technikai határokat lépje át, a különböző korosztályok irodalma közt is párbeszédet nyit. Az osztrák germanisztika is mostanság fedezi fel, hogy a gyerekirodalom recepcióját is az „egyetemi” irodalom egyenrangú partnerévé kell avatni. Ebben a felfedezésben játszik elengedhetetlen szerepet az osztrákok nagy mesemondója Christine Nöstlinger is, aki meg-unhatatlan, örökérvényű gyerekirodalmával lopta be magát a köztudatba- és a „Hochliteratur” szférájába. Teheti ezt azért is, mert az írónt lelkesedéssel olvassák kicsik és nagyok, de főként azért, mert fantasztikus meséiben nem idillek kovácsolása a cél, hanem a kor problémáinak leleplezése. Ily módon válnak művei a társadalom számára görbe tükörré, s irodalmi recepciók méltó tárgyává. Mind az internetes irodalom ténye, mind a gyerekirodalom ignoráltságából történő kiszabadítása közrejátszik az irodalom újraértelmezhető és -értelmezendő aktusában. Hogy létezik Ausztriá-

Praesens Kiadó
Bécs, 2002
176 oldal, 21,58 €

ban igény az átfogó és közérthető közvetítésre a legkülönbözőbb irodalmi nyelvek és tények között, bizonyíték rá e kötet.

Ha tehát van az irodalomnak örök és örökített jelene Ausztriában, legalábbis a *praesent* szerint, akkor nem árt abba némi bepillantást nyerni. Részben, hogy tudjuk, kinek milyen hagyománya érvényesül az osztrák irodalmi közéletben, hiszen mégiscsak egy szomszédos kultúráról van szó, részben pedig éppen kultúráközeliségünk és befagyasztott irodalmi közéletünk folytán tekinthetjük példaként az ehhez hasonló vállalkozásokat.

Ernst Jandlról, a németnyelvű (osztrák) költészet megújítójáról Wendelin Schmidt-Dengler emlékezik meg, aki bár kijelenti, nehéz Jandlt azzal a tudattal méltatni, hogy az író még életében tiltakozott mindennemű dicséret ellen. Ernst Jandl mégiscsak azok közé az írók közé tartozott, aki nemcsak íróként, de rendkívül hatásos előadóként is bevonult a köztudatba. Jandlt nem csak olvasni jó, de hallgatni is: új mederbe terelte a költői felolvasás rituáléját, performance-aival olyan népszerűsége tett szert, melyet még a korszak popénekesei is elirigyelhetnének tőle. Lírája újszerű, köszönhetően annak a beszédmódnak, melyet kötetéről kötetre képes megváltoztatni. Tény, hogy Ernst Jandlnál a nyelv viszi a főszerepet. A Jandl-i „heruntergekommené” nyelv és a durva dialektus könnyen megférnek az „idilli” mellett. Ez a nyelv tudatosan hág át szabályokat, rúg fel szintaxist és változtatja meg a nyelv hang- és szóanyagát. Jandl verseiben a történelem és politika szintén hangsúlyosan jelen vannak, bár túl is lép azokon: Jandl soha nem kívánta magát történelmi események függvényében definiálni, verseiből hiányzik a történelmi alany, hiányzik a beszélő Én, felfüggeszti azt a szubjektivitást, mely a tradicionális líra alapjaként szolgál. Kései műveiben azonban egyre nagyobb hangsúlyozottsággal szólal meg egy megsebzett Én, aki rémületes szokimondással beszél hiányairól. Jandl egész életművében töretlen hangsúlyozza tézisé, miszerint „a művészetre, és a költészetre úgy kell tekintenünk, mint a szabadság egyre jobban előretörő megvalósulására”, mégis megjelennek ennek a szabadságnak a határai, melyek egyre fenyegetőbbé válnak: Jandl mindent az élet vége felől értelmez, s a test törékenysége és a halál érezhető közelsége ránehezednek a jandl-i lírára, s ezért kénytelen végül megállapítani, hogy az egyén szabadsága nem terjed tovább a „száj kinyitásánál ill. becsukásánál.” Minél többet foglalkozunk Jandl költészetével, annál komplikáltabbnak látjuk azt. Ami elsőre olyan egyszerűnek tűnik, az megfejthetetlenül súlyossá válik. A könnyű: nehéz. Jandlral ismerkedni magyarul halála után is – sajnálatos módon – csak egyetlen kötettel lehet. Eörsi Istvánnak köszönhetően Jandl hetvenedik születésnapjára jelent meg egy válogatás verseiből *a nemkívánatos személy* (Ferenczy, 1995) címen.

H. C. Artmannról még kevesebbet tudunk. Az 1978-as Eörsi-Oravecz-Tandori-féle *How much, szívi?* prózaköteten kívül az osztrák irodalom talán legjelentősebb képviselője nem jutott másik, önálló magyar kötethez. Alexandra Millner, Artmann évkönyvbéli prezentálója a realitás határvonalainak átlépésével, a művészet és az élet tagadásával s ugyanennek szürrealizmusával jellemzi e fő misztifikátor élet-mű-stratégiáját. Az Artmann-szövegek célja a valóság poetizálása, mágikus atmoszféra, álmország teremtése. Nyelvmágiája és imaginárius világa e romantikus attitűdben össze is forr az író alakjával. Artmannnál az élet és a költészet egybeolvadása a költői lét elengedhetetlen feltétele, mert poétikájában a költőt nem maga a mű teszi költővé, hanem magatartása, költői tevékenysége. Artmann egyik jellegzetes vonása rendkívüli nyelvérzéke volt. Artmann első volt azok között, akik szürrealista műveket olvastak, és neki köszönhető, hogy ezek a szövegek eredeti formában juthattak el Ausztriába, bár fordításai in-

kább az eredetiek utánköltései voltak, mintsem azok hű másolatai. Fordításművészete, az idegen nyelvek és irodalmak iránti rajongása éppúgy befolyásolták művészetét, mint a barokk és a romantika nagy hagyományai. Műveinek szigorú formai megkomponáltsága szintén a külföldi nyelvek ismeretéből adódik, de hatással vannak írói beszédmódjára a helyi dialektusok is. Pályája elején írt ún. dialektus versei kezdetben nem örvendtek nagy sikernek. Később annál inkább. Nevéhez fűződik a „schauerroman” parodisztikus irodalmiasítása, többek között Drakula gróf történetének híres átírata, mellyel a rémtörténet térhódításának nyitotta meg az utat. Hogy azután az ún. populáris irodalom szinte minden történetformája elnyerje artmanni palimpszesztjét: ironikus hangvételű, mítikus és romantikus atmoszférájú detektív- és kalandtörténetekkel. H. C. Artmann élete elválaszthatatlan volt költői munkásságától, költészete beleírta magát életébe, élete belefolyt költészetébe: „jelenlétét” szövegei tartják életben.

Ausztria legvitatottabb írószemélyisége ma Elfride Jelinek. Fellépését sokszor kísérik botrányok, olvasók és politikusok közül sokan a legszívesebben elmeegógyintézetbe zárnák Jelineket. Fészkébe piszkító madár, államellenség, pornográf, politikai agitátor: ezekkel a jelzőkkel szokták ellátni Jelineket, akit vagy nagyon szeretnek, vagy nagyon utálnak, mert köztes megoldás nem igen létezik. Ez viszont az osztrák irodalom védjegye, elég csupán Thomas Bernhardra gondolni. Ennek ellenére, Jelinek arcképével, beszédeivel tele vannak az újságok, még soha semelyik író nem volt ilyen aktívan jelen az osztrák köztudatban, mint ő. Az újságírók ugyanakkor csak a botrányoságú eseményeket közlik, s hogy felkeltsék az olvasók figyelmét, semmitmondó kijelentéseket tesznek, kliséket terjesztenek, melyek, ahogy az lenni szokott vitás életművek esetén, nagyban akadályozzák a Jelinek művek helyes értelmezését. Elfriede Jelinek helye Ausztriában van, mégis nehéz valódi identitását beazonosítani, hiszen egymásnak ellentmondó képek kapcsolódnak személyéhez: Pia Janke az évkönyben egyszerre tettesként és áldozatként, politikai agitátorként és félénk, klausztrofikus nőként értelmezi Jelinek látszólag ellentmondásos személyiségét. Jelineknél írás és politikai cselekvés elválaszthatatlanul fonódnak egybe. Miközben írja irodalmi műveit, beszédet tart rendezvényeken, demonstrációkon, s egyértelműen állást foglal a mindenkori kormánnyal szemben. Műveiben konkrét politikai eseményekre reagál, szövegeinek anyaga a nyelvi valóságból, a média és a politika nyelvéből táplálkozik. A nyelvben megbúvó függőségi viszonyokat és hatalmi rendszereket is képes éreztetni, s az adott nyelvi anyagot kiegészíti, új kontextusba helyezi. A nyelv ilyenén használata a társadalomkritika eszközévé válik, a szócickek és a nyelvkomikumok pedig az ironia és a leleplezés eszközeivé. Ennek a speciálisan szarkasztikus stílusnak egyetlen célja a tudatosítás. Szövegei ún. anti-hazafias szövegek, mert lerombolják a csak látszólag ártatlan mítoszokat és osztrák hagyományokat. Műveinek vezérmotívuma Ausztria komédiaként történő megjelenítése, bemutatja a náci Ausztria eseményeit, a lappangó fasiszta érzületet, idéz náci közmondásokat, propagandafilmeket, de minderre még ráépül az a bécsi dialektus is, melyben az író a nyelvben rejlő agresszivitásra és brutalitásra figyelmeztet. *A halottak gyermekei* (Die Kinder der Toten, 1995) című monumentális regényében Ausztriát, mint köztes birodalmat (Zwischenreich) ábrázolja, melyet zombik, vámpírok lakják. Ausztria az a hely, ahol a halottak nem haltak meg, s egy ilyen helyen, a halottak országában, az élők sem élhetnek valódi életet. Jelinek Ausztriája látszólag élő nekropolisszá változik. Eddigi utolsó regényében a *Vágyban* (Gier, 2000) az osztrák provincia fasiszta kispolgárait mutatja be. Jellemző és ismétlődő témáját a végletekig viszi: a nők mazochizmusát, a férfiak birtoklási vágyát karikázza,

miközben az egyedi esetek az egész ország magatartásának leképeződéseivé válnak. Elfriede Jelinek egyértelműen utasítja el a jelenlegi kormányt és hatalmi rendszert, s elutasításának legékesebb bizonyítéka, hogy bojkottálta műveinek előadását, jelenleg tehát még mindig van olyan Jelinek darab, amit nem játszhatnak sehol Ausztriában. A 2000-es választások Elfriede Jelinek számára egyet jelentett az intellektus bukásával, a differenciált nyelv fölszámolásával, s a demokratikus elvek porba hullásával. Szerinte az új kormány győzelme a politikai vitakultúra végét jelzi. Jelinek személyisége és aktivitása persze elképzelhetetlen a Bernhard-i hagyományok nélkül. Megosztott politikai sikerét ma elsősorban *A zongoratanárnő* (Die Klavierspielerin, 1983) című regényéből készült film osztatlan sikere ellensúlyozza. Ha Jelinek további munkáinak magyarrá fordítására várunk is kell, ez a regény legalább az Ab Ovo kiadásában, Lőrinczy Attila fordításában olvasható.

Jelinek mellett azonban már itt az új generáció, melynek Kathrin Röggla az egyik legnevesebb képviselője, s különös módon *Lekopni* (Abrauschen, 1997) című regényével – Rácz Erzsébet fordításában – már magyarul is megismerkedhettünk. A mindössze harmincéves Rögglának, Thomas Rotschild laudációja szerint rögos út vezetett a sikerhez. Az Ingeborg Bachmann-díj átadásán ugyanis két zsűritag apáskodó arroganciával intette le az akkor még 23 éves írónőt, mondván, hogy fiatal korára való tekintettel, ő még szóba sem jöhet, mint „fődíj-esélyes”, esetleg egy ösztöndíjat kaphat, amit végül mégsem nyert el. Azóta eltelt pár év, a salzburgi Berlinbe költözik, és díjak garmadával halmozzák el. A díjlavina az írónő harmadik könyve után következett be, s csak remélni lehet, hogy Rögglának nem száll fejébe a hirtelen jött dicséret, s hogy ez a sikerzapor hosszabb ideig fog tartani, mint más kollégáinál, akik a kezdetben felfújt látszatsikerek után elég gyorsan kerültek süllyesztőbe. Röggla azt a harmadik generációt képviseli, amely egy sajátos irodalom-felfogással rendelkezik – már abban a kérdésben is, hogy a német nyelvű irodalmon belül van-e sajátos osztrák irodalom –, s melynek legjellemzőbb jegyei a nyelvi öntudat megfogalmazhatósága, az avantgard módszerek elbeszélői formákba való integrálása, s egy, az érzelmek hordozta realizmussal szembeni ellenállás. Röggla beszédmódja eltér a német irodalomban tevékenykedő kollégáitól, mert ő a fiatalokra jellemző, szemtelen hangvitelű zsargont nem pusztán lehetséges eszközként alkalmazza a sok közül egy művészi nyelv megteremtésére, hanem azt egy miliő jellemábrázoló eszközévé avatja. Rögglának sikerült szintézist teremtenie a fiatalok életterületén használatos motívumokból, annak összes nyelvi reprezentációjával együtt, társítva ezt olyan művésziességgel, mely a mai német nyelvű irodalomban ritkaságszámba megy. Röggla olyan irodalmat képvisel, melyben a nyelvvel való játék mindent, a nyelv közlésre való használata csak keveset jelent. Röggla az osztrák beszédmódot összeköti a berlini zsargonnal, kihasználja az alliterációk és az asszonáncok nyújtotta lehetőségeket, szabályokat hág át, új asszociációkat teremt, újonnan kreált szavakkal brillírozik, de lemond a harmonikus összecsengésről. Szövegei olyanok, mint fragmentumok egymásra sorjázása, melyek közti koherenciát a helyszín, mint keret teremti meg. Ironizál, humorizál s közben megalkotja a főváros hiteles portréját. Bár Röggla művei az osztrák hagyományokban gyökereznek, tematikailag már inkább Berlin és a nagyváros motívumához kötődik. Kathrin Rögglának sikerült egyensúlyt fenntartania a pesszimista melankólia és az elvakult boldogság végletei között. Röggla technikája az újdologság és az impresszionizmus keverékeként jellemezhető, szigorúan megkomponált prózájában semmi hiúság, az „En” nem veszi olyan komolyan magát, mint kortársainál. Röggla egyébként már a németnyelvű (osztrák?)

internetes irodalom egyik reprezentáns alakja, ha valaki kíváncsi szövegeinek virtuális lelőhelyére, kattintson a következő címre: www.softmoderne/SoftMo99/roeggla/index.htm.

Ezek után tényleg nem lehet meglepő, hogy az osztrák irodalom „jelene” a virtuális tér időtlenségébe is egyre inkább beírja magát. Az osztrák irodalmi weboldalak különösen sokszínű palettát kínálnak az olvasóközönségnek. Különlegessége az irodalmi weboldaloknak abban áll, hogy a többihez képest nem évülnek el olyan gyorsan, rendszeresen frissítik s a régi információk is sokáig megmaradnak. A honlap felépítése igen egyszerű, s szerencsére nem hazardíroznak olyan technikákkal, mely megnehezítik az olvasó tájékozódását. Az információk és a szövegek állnak előtérben, a grafikus ábráknak nem jut nagy szerep. Mind a szerzők, mind pedig a folyóiratok az Internetet, mint virtuális névjegykártyát használják, s mint eszközt arra, mely közelebb hozza az olvasót az írók munkájához. Kiemelendő Walter Grond és Klaus Zeyringer „[house] az idegenről és a perifériáról” című weboldala (www.kultur.at/3house/). Az író-irodalomtudós szerkesztőpáros egy nemzetközi, kollektív írás-projektet valósított meg, az irodalmi diskurzus olyan formáját, melyben egyszerre szólal meg német, angol, francia, szerb, horvát, bosnyák szerző. A [house] 7 emeletből épül fel, melyek egymással is össze vannak kötve és más weboldallal is. Így jönnek létre hypertextusok a legkülönbözőbb témákról. Az Internet inkább a már elhunyt írók bibliográfiájára és biográfiájára alkalmas hely: kétségtelen hogy ezek a weboldalak a legsikerültebb „alkotmányok”.

Néhány az ígéretes címek közül: Hugo von Hofmannsthal: www.navigare.de/hofmannsthal/, Heimito von Doderer: www.doderer-gesellschaft.org/, Ernst Jandl: www.uni-bielefeld.de/~mberghof/jandl/, Karl Kraus: www.damaschke.de/fackel/, Johann Nepomuk Nestroy: www.nestroy.at. Figyelemre méltó az Osztrák Irodalmi Online, mely azokat a legfontosabb irodalmi szövegeket tartalmazza, melyek nem esnek copyright alá: <http://alo.aib.uni-linz.ac.at/>

Az osztrák irodalom „jelene” egy 176 oldalas évkönyvbe zárva tulajdonképpen az irodalom nyitottságát prezentálja. Michael Ritter évről-évre szeretné hasonló módon feltérképezni az osztrák irodalmi életet. A második kötet történetei éppen most íródnak.